

כמו נטע זר

על ספרו של משה גרנות מאריה וליאופולד

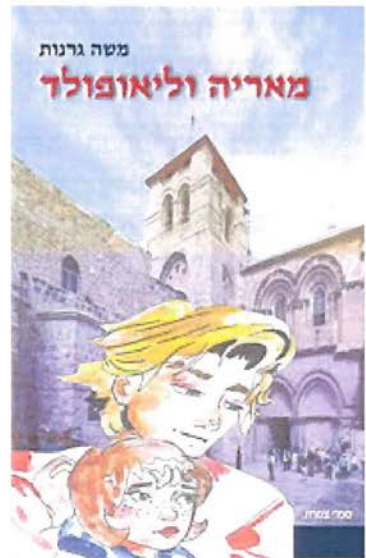
קראתי את ספרו החדש של משה גרנות מאריה וליאופולד¹ בנשימה אחת, ולא הנחתי אותו מידי עד שהגעתי לשורות הסיום המפתיעות שלו. הספר מסתיים במכתב שכותב בנימין ברנוי, ידידו של האני־המספר, אשר פילס את דרכו בחברה שלנו, ולכאורה הגיע בה אל המנוחה ואל הנחלה: מילד יתום, שגדל במוסדות, הפך ברנוי לבעליו של בית מידות בהרצליה, עטור עצי פרי, ולעסקן בהסתדרות העובדים.

מתברר ש"מותר האדם" (הדיבור והמחשבה, המודעות והזיכרון) אינם פועלים תמיד לטובת בעליו. לפעמים המודעות והזיכרון אינם יתרון, אלא נטל כבד. אחרי בגידת אשתו, בנימין ברנוי נושא אישה טובה וחרוצה, ניצולת שואה בשם ז'ניה, שהיא אחת משתי הגיבורות הראשיות ברומן שלפנינו. דא עקא, ז'ניה גוררת אחריה את זיכרונות עלומיה, ומאמללת את עצמה ואת סובביה. האדם היחיד, המלווה את בנימין ברנוי בכל תהפוכות חייו, הוא האני־המספר, שמנסה להרגיע את חברו, מטה און לסיפוריו, מנחם אותו כשמתעורר הצורך וחרד לשלומו. האם יזכה לגמול על מעשיו הטובים והנאצלים?

לא אחת מגלה אדם שמבקשי רעתו הם דווקא אנשים שחייבים לו את קיומם. אנשים העוסקים בבריאות הנפש ודאי יודעים לכנות בשם את שנת הניצולים למציליהם ושל מקבלי הטובה למיטיביהם. פעם שמעתי אישה גדולה, שעמדה בראש מוסד אקדמי נכבד מרעימה בקולה על פלוני, ואמרת לו: "תגיד, איזו טובה עשיתי לך שאתה רודף אותי ככה?!"

אכן, לא אחת מפתח אדם המקבל מתנה יקרה מזולתו – בין שזוהי מתנה חומרית או רוחנית – שנאה כלפי מיטיבו ואיש־חסדו, וזאת כדי להיפטר מן הצורך להכיר לו תודה כל ימיו. באמצעות דפוס התנהגות זה של "רעה תחת טובה" הסביר ביאליק את תופעת

האנטישמיות. העם הביא מתנה גדולה לאנושות – את רעיון המונותאיזם – אך לא קיבל הכרת תודה על תרומתו, אלא גרם לכך שמקבלי המתנה ישנאוהו שנאה עזה כמוות, שהגיעה עד כדי שאיפת חיסול.



¹ ספרי צמרת, תל-אביב 2016, 213 עמי (אתר נטבוק).

סיפורם הנפתל של ברנוי ואשתו ז'ניה נרקם ונארג לאטו, במשולב עם סיפור נוסף – סיפורה של באשה, ילדה יהודייה שהוריה הגניבוהּ אל מחוץ לגטו וילנה כדי להצילה, אך בכך הם דנו אותה לחיי גיהנום בביתו של כומר פולני קתולי – מין "טרטיף" מודרני – נציגו של אלוהים עלי אדמות בעיני צאן מרעיתו ואיש זימה נקלה בין כותלי ביתו. סיפורה של באשה – המגלה במאוחר את יהדותה ומגיעה בדרך-לא-דרך לארץ לקבוצת כינרת – מלמד על קשיי הקליטה של פליט, ואחת היא אם הגיע מלוב או מלובלין, מקובלנקה או מקובנה. מדיניות "כור ההיתוך" ורעיון "שלילת הגולה" התנוססו באותן שנים על דגליה של המפלגה השלטת, וכל "עולה חדש" קיבל – מרצון או מאונס – את מנהגיו ה"ילידיים" של המקום החדש. רוב הפליטים השתדלו לסגל לעצמם את סמליה של תרבות-היעד החדשה ואת גינוניה: לשון, מבטא, תנועות ידיים וגוף, לבוש, מאכלים וכו', ולהשליך מאחורי הגו את המבטא הזר והעילג שהביאו אתם מן הגולה.

כיום, כריאקציה לתקופת "כור ההיתוך" שבה ניסה כל "עולה חדש" להשיל את "כלי הגולה" ולאמץ לעצמו חזות חדשה, פורחות אצלנו אופנות "המימונה" וה"סהרנה", השוכחות ומשכיחות את העובדה שאופנות אלה הן למעשה תופעה בתר-ציונית המעודדת את החזרה אל ה"גטו היהודי" והיוצאת נגד אי־דאל "מיוזג הגלויות". כל הפליטים סבלו והתקשו להכות שורש באדמה הקשה הזאת, אך מדיניות מכוונת (אולי מהירה ומהפכנית יתר על המידה) עודדה אותם לשנות את חזותם ואת מנהגיהם. היום איש אינו מוצא לנכון להמליץ לפני "העולים החדשים" להפוך מ"יורי" ל"אורי" ומ"הלנה" ל"אילנה", והנתק בין הפלגים והמגזרים הולך ומחריף. גם כאן אפשר להיתלות באילנות גבוהים ולצטט את ח"נ ביאליק, שאמר שעם העלייה לארץ-ישראל עלול העם היהודי, שחרף פיזורו היה עם אחד באלפיים שנות גולה, להפוך שוב לשנים-עשר שבטים...

הספר מאריה וליאופולד מאת משה גרנות איננו roman à thèse המכוון את קוראיו למסר רעיוני ברור ומובהק, ודמות המספר שבו, הקרובה כמדומה לדמותו של הסופר, אינה מרבה לנקוט עמדה ולהטיף מוסר. בכך נעוץ בעצם אחד מסודות כוחו של הספר: הוא אינו מכוון את קוראיו לכיוון אי־דאולוגי כלשהו, אלא מספר את הסיפור לפי תומו, ונותן לדברים לדבר בעד עצמם. לפנינו סיפורן של שתי נשים, שאילו פגשנו אותן ברחוב לא היינו מנחשים מה עבר עליהן במהלך חייהן. נשים אלה ניצלו מן התופת ובנו לעצמן חיים חדשים, אך האם באמת הגיעו לחוף מבטחים? מתברר שגם טראומות נפשיות גורמות לפצעים שלא בנקל ניתן למצוא להם מזור, אלא שאת צלקות הנפש אין רואים כפי שרואים את פגעיו של אדם שעבר תאונה קשה.

על גב הספר נכתב שמאחורי השמות הבדויים מסתתרים סיפורים אמתיים שסופרו לסופר ותועדו על-ידו. אכן, האמת לפעמים עולה על כל בדיון, ומאליה מתעוררת השאלה: אם בארצנו – ארץ של קליטת עלייה – חולפים על פנינו אנשים ונשים

עם סיפורי חיים כשל ז'ניה ושל באשה, האם יש בכלל צורך בדמיון?! מה ערכו ומשקלו הסגולי של הבדיון אל מול סיפור החיים האמתי?!

סגנונו של משה גרנות צלול כבדולח. הוא אינו מבקש להרשים את הקורא במשלב גבוה וידעני, ורק לעתים רחוקות מתמלטת מקולמוסו איוו רמיוה תלוית-תרבות כמו "האביר בן דמות היגון". הכתיבה הפשוטה לכאורה והמורכבת כהלכה היא השג שרק סופר בִּשָּׁל יכול להגיע אליו, כשהוא יודע את ערכו ומרשה לעצמו לוותר על הצורך להרשים את קוראיו ב"עושרו". רק חידה אחת לא הצלחתי לפתור במהלך הקריאה: אמנם הכותרת "מאריה וליאופולד" יפה ומושכת יותר משמותיהן של שתי הגיבורות שגורלותיהן משתרגים אלה באלה בספרו החדש של משה גרנות; אך מדוע זכה ליאופולד קובלסקי, הכומר הצבוע ושטוף הזימה, ששמו יתנוסס מעל הספר האוצר בתוכו את זיכרונותיהן של שתי ניצולות השואה? קראו בספר על מעלליו של האיש הרע והנקלה הזה, שלא הניח ידיו אפילו מנערה בת ארבע-עשרה. הוא אינו ראוי לכבוד הזה.

ייתכן שפתרון החידה נעוץ בניגוד הגמור שבין שתי הדמויות: לאופולד כולו אכזריות בְּסִיִּיאֵלִית (ייתכן שמשום כך ומשום שלטונו הרודני קיבל שם מלכותי של אריה), ומאריה כיהא לשמה - אף-על-פי שאינה אִם - כולה נתינה אימהית. הרומן גדוש בסיפורים המלמדים שלפעמים הורים ביולוגיים אינם נוהגים בילדיהם כראוי, ודווקא אנשים זרים נוהגים בילדו של הזולת ברחמים, באהבה ובדאגה-איִן-קָץ.

לפנינו מופת של כתיבה צלולה, ללא מילה אחת מיותרת, של סופר היודע את כוחו ואת יכולתו. עגנון, למשל, היה משוכנע שביאליק מתפעל מן הסגנון הסבוך שסיגל לעצמו ב"ספר המעשים", אך לידידו הצייר חיים גליקסברג, שבסדתו עשה אז ימים ארוכים, אמר המשורר בקיץ 1933 דברים קשים בגנות המנייריזם שהתגלה לעיניו בסיפורים חידתיים אלה: "איזו פרוזה משונה. הוא [עגנון] פושט את בגדיו הטובים ומבקש בגד שלא לפי מידתו, ובסופו של דבר נשאר ערום כביום היוולדו [...] כדי לכתוב פשוט צריך כישרון גדול".

ואף זאת: אף-על-פי שלפנינו "סיפור פשוט", המסופר ללא זיקוקי-די-נור וללא רצון להרשים את קוראיו, אף מבלי לכוונם לכיוון רעיוני מוגדר, רעיון אחד בכל זאת מפעם (בלי מילים) בין דפיו של הספר "מאריה וליאופולד": מבלי שהדברים ייאמרו גלויות ומפורשות זהו ספר ציוני, שכן משה גרנות מתאר בו איך הארץ הקשה הזאת, שכפתה על פליטיה להתנכר לעברם הגלותי, בכל זאת קלטה אותם, נתנה להם קורת-גג והצילה אותם מחוויות הזוועה שאירופה הנאורה גרמה ליהודיה. אחת הסצנות המזעזעות בספר מתארת כיצד התעללה המשרתת שילדה בן לאדוניה ב"בתו" של בעל הבית. כלומר: יש דרגות שונות של מעשי עוולה ואיוולת, וככל שהאדם עלוב תמיד הוא יכול למצוא אדם עלוב ממנו כדי להתעלל בו ובדרך זו לנקום את נקמת עליבותו. בשנות עליית ההמונים נעשו לא מעט מעשי עוולה ואיוולת, אך גם את כל האשמות שנוהגים כיום לתלות בקליטת העלייה בשנותיה הראשונות של המדינה יש לשקול בהיגיון ובהגינות אל מול האלטרנטיבה.